

Katolici u Bosni, Hercegovini i Albaniji u prvoj polovici XIX. st.

Ivan PEDERIN

Sažetak

Ovaj rad sadrži pregled i analizu položaja katolika na zapadnom Balkanu na temelju spisa austrijske špijunaže iz prve polovice XIX. st. što se čuvaju u Povijesnom arhivu u Zadru. Rimsku kuriju opazila je želju Porte da Tursku napravi državom podanika, a ne muslimana, pa je odlučila u Bosni uspostaviti hijerarhiju tako što je poslala biskupa Rafaela Barišića što je izazvalo otpor jednog dijela franjevac i nedoumicu turskih vlasti koje su bile čas za jednu stranu, a čas za drugu. U Albaniji je položaj katolika bio drukčiji jer je hijerarhija postojala, a biskupi su bili većinom Hrvati, a tako i misionari. Rad sadrži prikaz ugnjetavanja katolika u ovim zemljama, razloga tom ugnjetavanju i držanje pravoslavaca koji su se obično desolidarizirali s katolicima prema muslimanima. Osim toga je i Austriji kao zaštitnici katolika bilo važnije održavati prijateljske odnose s Portom nego se brinuti o pravima katolika.

Uvodno valja opisati položaj kršćana u islamskim zemljama, a posebno u Osmanskoj Carevini.

Islam ima četiri svete knjige – to su Knjiga pejgambera Muse (Dese-toknjžje), Knjiga pejgambera Davuda (Knjiga kraljeva), Indil (Evandje-lje) i Kur'an časni. Od ove četiri svete knjige tri su zajedničke kršćanima, odnosno Židovima, pa slijedom toga muslimani smatraju da su kršćani i Židovi u pravoj vjeri, da se mogu spasiti, ali da je islam malo bolja vjera. Kršćani i Židovi imaju dakle dobar i priznat položaj u islamskoj državi, ali ne i ravnopravnost u smislu Francuske revolucije. Tako musliman može oženiti kršćanku ili Židovku, ali se muslimanka ne smije udati za kršćani-na ili Židova. Kršćanin nije jednak s muslimanom pred zakonom, pred sudom musliman sjedi na počasnom mjestu, kršćanin plaća glavarinu (di-ziju), kršćani i Židovi moraju se odijevati drukčije negoli muslimani, označivati svoje kuće koje ne smiju biti više od muslimanskih, oni ne smiju nositi oružje niti jahati konja, smiju jesti svinjetinu i piti vino, ali ne javno, ne smiju graditi nove crkve, sinagoge i samostane, moraju plaćati poreze pod ponižavajućim okolnostima, ali ne moraju u vojsku, a njihova vjerska zajednica ima autonomiju i živi po zakonima svoje vjere.¹

1 Reuben LEVY, *The Social Structure of Islam being the second edition of the Sociology of Islam*, Cambridge, 1957, str. 103, 265, 343, 403; Joseph SCHACHT, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford University Press, 1904, str. 131-132.

Ta načela vrijedila su i u Osmanskoj Carevini, no tu su kršćani, točnije kazano pravoslavci, imali mnogo važnije funkcije. Dok je Mehmed II. opsjedao Carigrad g. 1453., upozorio ga je Zagan-paša na neslogu kršćana i na poklik carigradske gomile: »Bolje polumjesec nego latinski križ!« Kad je osvojio Carigrad, on je pustio vojnike da tri dana pljačkaju, a onda je stavio kršćane pod svoju zaštitu, pozvao patrijarha Genadija i s njim dugo razgovarao o teologiji. Patrijarh je ostao vjerskim poglavarem pravoslavnih, ali je postao i njihovim političkim poglavarem, dobio je stupanj vezira pa je pravoslavna zajednica (milet) postala nadležna za ratnu mornaricu i vanjske poslove.² Sultan se time opredijelio više za pravoslavlje i time produbio već ionako dubok jaz između Rima i Carigrada, a pravoslavni knezovi na Balkanu odmah su ponudili sultanu da će ući pod njegov proktorat.³

Taj savez islama i pravoslavlja zamjetio se i na Balkanu gdje su Srbi vojevali kao turske pomoćne čete i pružali logističku podršku turskim vojskama zbog čega su nagrađeni osnivanjem Pečke patrijaršije s patrijarhom Genadijem, na čelu, koji je imao stupanj paše i bio je brat velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića. Srbi su postali nadležni za osvajanja na zapadu, pa je uskoro počela izgradnja sustava srpskih manastira što je bila točka imperijalne ekspanzije pravoslavlja pod turskim okriljem. Tako je g. 1577. izgrađen manastir sv. Arkandela na Krki iza Šibenika.⁴

Taj savez raspao se ipak krajem XVII. st. u doba krize Osmanske Carevine, zato se Srbi počеше orijentirati prema Rusiji,⁵ počeli su ustanci, g. 1766. Turci su ukinuli Pečku patrijaršiju, stoga je XIX. st. postalo stoljeće borbi islama i pravoslavlja na Balkanu. U tim borbama prednjačila je Pravoslavna crkva pa je polemika s islamom postala značajkom pravoslavlja na Balkanu. Druga značajka bila je isticanje njezine drevnosti, jer su pravoslavlje i pravoslavno bogoslovlje doživjeli procvat u VIII–IX. st., dakle prije katoličkoga. Zbog toga pravoslavci smatraju katoličku crkvu otprilike otpadnicom od pravoslavlja, na što upućuje i samo ime pravoslavlje, a za većinu Hrvata smatraju da su nasilno prevjereni pravoslavci.⁶ Kod pravoslavaca na Balkanu slabo se ističe misijski i dušobrižnički rad, Crkva se

2 L.S. STAVRIANOS, *The Balkans since 1453.*, New York, 1953, str. 60ff.

3 To dovodi u pitanje kosovsku bitku koje, po svemu sudeći, nije niti bilo (Pavo Živković, *Neki manje poznati detalji o boju na Kosovu polju*, Književna revija, Sarajevo, III (1989), novembar).

4 Milenko PEKIĆ, *Postanak manastira Krka*, Zadar, 1981, neobj. magisterski rad.

5 Veze Rusije i balkanskih pravoslavaca sežu u XVI. st. (B.N. Florja, *Kistoriji ustanovljenja svjazej između Ruskim praviteljstvom i visim grečeckim duhovenstvom* (na primere Konstantinopoljskoj patrijarhiji), u: *Svjazi Rossii o narodami balkanskogo poluostrava Pervaja polovina XVII. b. ovetstveni redaktor B.N. Florja*, Moskva, 1990, str. 8–42. Vidi i ostale radove ovog zbornika).

6 Nikodim MILAŠ, *Pravoslavna Dalmacija. Istorijski pregled*, Novi Sad, 1901; Dušan MORO, *Ekumenski pokret i fra Ivan Marković*, Kačić, XVIII (1986).

smatra duhovnom voditeljicom nacije, ona je načelo imperijalizma, želi obnoviti Dušanovo Carstvo, Bizant, itd.; ona je zapravo srasla s folklorom, a svećenici se stavljaju na čelo buna. Svećenstvo je jako slabo nabraženo, a u Crkvu se uvukla simonija pa episkopi postaju oni koji su mogli podmititi nekog od utjecajnih na Porti. Episkopi su na taj način upadali u dugove te su morali »guliti« vjernike da vrate svoje dugove.

Zbog svega toga je položaj katolika u Osmanskoj Carevini bio sve prije negoli jednostavan. Pravoslavlje je imalo dobar i priznat položaj u Carevini pa je patrijarha potvrđivao sultan. Katolici pak nisu imali nikakva položaja jer njihovoga vjerskog poglavara nije imenovao sultan, a on, Papa, pozivao je na križarske ratove protiv islama.⁷ S druge strane, katolici nisu mogli računati ni s dobrim odnosom pravoslavnih prema njima. Još od početka XVI. st. su neofiti, Mustafa-paša Jurišević i Gazi Husrev-beg vršili pritisak na katolike u Hercegovini da prijeđu na islam, oni su rušili katoličke crkve i samostane i progonili katolike. Kad je turska vojska poražena kod Siska g. 1692. pljačkali su i progonili katolike u Bosni i Hercegovini. Franjevci su pribavljali razne fermene iz Carigrada da se zaštite od progona, no carigradski patrijarh Kiril Lukaris nagovarao je neke vezire da pooštre progone što su oni i učinili. Franjevci su se branili tako što su pašama davali mito, no zato su imali mnogo dugova. Godine 1637. otišao je u Carigrad franjevac Filip Jajčanin koji je dobro znao turski i arapski i posredovao za katolike na Porti. No odnosi s Portom bili su lakši negoli s domaćim begovima. Kad god bi se Turska zaratila s kršćanima, prestale bi vrijediti povlastice i fermeni koje su kršćani ranije dobili, a mnogi kršćani prelazili su na islam, bilo da se spase od nameta ili zato što nije bilo svećenika.⁸

U XIX. st. pravoslavni su imali čvršće uporište u Rusiji negoli katolici u Rimu i Beču. Borba protiv islama bila je u XIX. st. temeljna orijentacija pravoslavlja, dok je za Austriju Turska bila prijateljska zemlja i članica Svete alijanse. K tome su temeljne odrednice katolicizma bile misijska djelatnost i borba protiv masonerije i prosvjetiteljstva, a ne briga za malobrojne katolike u Turskoj.

Godine 1825. (83.X.471/p.)⁹ izbili su neredi u Livnu. Žrtve tih nereda bili su katolici i pravoslavni koji su prognani. Kad se 1831. (127.X.371/p.) pobunio skadarski paša Mustafa Bušatlija protiv reformi sultana Mahmuda II., ustali su i glavari albanskih katoličkih brđana. Oni su odbili platiti

7 M. PETROCHI, *La politica della Santa Sede di fronte all'invasione ottomana (144–1718)*, Napoli, 1978.

8 A. NIKIĆ, *Pokušaj oslobađanja i islamizacije u Hercegovini u XVII. stoljeću prema rimskim izvorima*, Nova et vetera XXIX (1979) sv. 2. str. 167–182.

9 Budući da sva arhivska građa citirana u ovom radu potječe iz predsjedjalnih spisa namjesništva Povijesnog arhiva u Zadru, citate ne stavljam u bilješku da time uštedim prostor, već skraćeno u zagrade. Navodim svežanj, kategoriju i broj.

desetinu i glavarinu, nisu htjeli dati oružje i zahtjevali su slobodu kršćanske vjeroispovijesti. Velikom su veziru predbacivali da on ne štuje niti islam niti kršćanstvo. Austrija se dvadesetih godina slabo zanimala za položaj katolika na Balkanu pa je tek 1832. (141Xa 2335/p.) poslala u Bosnu jednog uohodu da vidi što se tamo zbiva, kakav je novi vezir i kako se odnosi prema katolicima i pravoslavcima i je li istina da on više sluša pravoslavnog episkopa u Sarajevu negoli franjevce. Odnos muslimana bio je u to doba (150Xc 2563/p.) nesnošljiv prema svim kršćanima koji su u njima gledali ugnjetače. No Porta je željela odnose na temelju građanske jednakosti pa je vezir prijetio begovima. Pa ipak, sarajevski pravoslavni episkop, Grk sa Fanara, bio je osoba vezirova povjerenja i njegov savjetnik po kojemu je on slao pisma Milošu Obrenoviću. Nije poznato je li austrijski internuntius u Carigradu Ottenfels, odnosno novi internuntius grof Stürmer, koji je tamo poslan 1833. (150.Xc 861/p.) išta poduzeo da zaštiti katolike i uopće kršćane na Balkanu, a u Bosni je 1834 (164X21 777/p.) bilo nasilja svake vrsti prema kršćanima, muslimani su im palili crkve i samostane u Kraljevoj Sutjesci, kršćani, žene i djeca su bježali u Slavoniju, a muškarci su ostajali s oružjem da se brane.¹⁰ Katolici su živjeli g. 1834. (164X21 1229/p.) u Livnu. Taj strah kao da je bio neopravdan jer je livanjski kapetan Ibrahim Firdus bio pobožan musliman koji se prema izvješću fra Mihovila Zubića liječnika u Ljubunčiću od 23. ožujka 1836. lijepo odnosio prema katolicima (192X15 687/p.). Godine 1834. (164X21 1680/p.) napisao je liječnik dr. Giacomo Marcocchia jedno izvješće o Bosni »Osservazioni politiche sullo stato attuale della Bossina«. Tu je pisao o turskom zulumu i nasiljima. Kršćani koji su željeli sagraditi crkve morali su skupo mititi turske vlasti da im to dopuste. Uvijek su bili svemu krivi, a osobito pak svećenici i redovnici. Glavarinu su po muslimanskim zakonima morali plaćati samo odrasli kršćani, no sad su je morala plaćati i djeca. Muslimani su ubijali ljude i silovali kršćanske žene i djevojke. Zlostavljanja su bila toliko da su se majke znale bacati s djecom u naručju u rijeku da izbjegnu nasilja. Katolici su molili da u Bosnu dođu konzuli i da ih štite od turskog zuluma i nadali su se pomoći od Austrije. I provincijal Bosne Srebrene fra Mihovil Duić poslao je po Marcocchiji pismo austrijskom guverneru u Zadru moleći pomoć 30. travnja 1834. Godine 1835. (164X21 914/p.) katolici iz Kreševa i pravoslavni poslali su delegaciju u Carigrad moleći zaštitu od progona. Godine 1837. franjevci su slali u Beč fra Petra Maraševića da moli za pomoć. Kako on nije imao uspjeha, nadali su se pomoći od Rusije.¹¹

10 O tom zulumu nad kršćanima: Midhat ŠAMIĆ, *Francuski putnici u Bosni i Hercegovini u XIX. stoljeću (1838–1878) i njihovi utisci o njoj*, Sarajevo, 1981; Ivan PEDERIN, *Austrijske putopisne knjige o Bosni i Hercegovini*, Radio Sarajevo, Treći program, XI (1982) br. 40.

11 Galib ŠLJIVO, *Bosna i Hercegovina 1827–1849*, Banjaluka, 1988, str. 283.

Godine 1841. (257X21 2035, 2850, 2742/p.) prognao je hercegovački vezir Alipaša Rizvanbegović sve kršćane, ukupno 320 obitelji iz Mostara, zato su oni tražili zaštitu od turskog opunomoćenog predstavnika i posrednika u pregovorima između Rizvanbegovića i vladike Petra II. Petrovića Njegoša Selimbega i od okružnog poglavara u Dubrovniku. U studenom g. 1841. zaista je stigla iz Beča jedna osoba s osobnim carevim prosvjedom veziru, ali uspjeha ipak nije bilo pa su muslimani i dalje tlačili kršćane, osobito svećenike obiju vjera. Ako bi došli u neko selo, tražili su besplatno konačište, krmivo za konje i hranu za sebe. Alipaša je dopustio doduše malom broju kršćana da ostanu u Mostaru, ali zato što su oni to dobro platili. Oni nisu smjeli razgovarati sa strancima niti primati pisma.

Dulhanski hatišerif je g. 1839. proglasio jednakost svih građana Turske bez obzira na vjeru, stoga je Papinska kurija odlučila poslati u Bosnu još prije toga, g. 1832, uočavajući takve tendencije, Hercegovca Rafaela Barišića kao biskupa. On se međutim ubrzo sukobio s franjevcima koji su mu predbacili da krnji stara prava njihovoga reda pa su se u Rimu na nj žalili fra Marijan Šunjić i fra Ilija Starčević. Godine 1839. stigao je u Bosnu kao posrednik i papinski legat fra Šime Milinović, bivši dalmatinski provincijal kojem su se franjevci opet tužili da je Barišić izabrao vikara ne upitavši provincijala za mišljenje, da je njihovu zahvalnicu caru Franji i ugarskom narodu nazvao heretičnom zbog izraza »spiritualiter regit«, da je zabranio izabrati fra Bonu Benića za sutjeskog gvardijana, da štiti neposlušne redovnike, da je u Rimu samovoljno promaknuo tri redovnika, da tuži u Rimu one redovnike što su u Austriji učili, da traži novce od provincija i grdi franjevce župniku, da hoće imenovati kapelane, brani loše redovnike i dr.¹² Tako se raspalio teško razumljivi spor koji je vrhunac dosegao četrdesetih godina. Taj sukob bio je teško razumljiv i turskim vlastima pa je tako bosanski vezir podupirao franjevce, a hercegovački Barišića koji je lijepo primljen u Mostaru g. 1843. (280X16 627, 2930/p.). Tada je hercegovački vezir počeo lijepo postupati s franjevcima želeći time steći neke zasluge kod Austrije. No franjevci su u Bosni bunili puk protiv Barišića i apostolskog vikara Karla Pootena koji je pokušao izvesti pritisak protiv franjevaca preko turskih vlasti, ali nije uspio pa ga je vezir prognao iz Bosne jer mu je Barišić bio sumnjiv zbog veza s Rimom i Bečom.¹³ No i franjevci su djelovali preko turskih vlasti pa je u Carigrad krajem g. 1843. otišao fra Lovro Karaula i tražio da se iz Bosne prognaju redovnici što slušaju Sv. Stolicu, ali nije uspio.

Ovo nam kaže o nepovjerenju franjevaca prema rimskim uredima koji su slabo poznavali prilike u Bosni i islam, a nisu baš imali ni razumijevanja

12 G. ŠLJIVO, nav. dj, str. 309; Ilija KEČMANOVIĆ, *Barišićeva afera*, Prilog proučavanju istorije Bosne i Hercegovine u prvoj polovici XIX. vijeka, Naučno društvo NR BiH, Djela, knj. III. Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, Sarajevo, 1954.

13 I. KEČMANOVIĆ, nav. dj, str. 16., 18.

prema katolicima u Bosni čiji je položaj u Bosni postojao sve teži jer je Barišić bio turskim vlastima sumnjiv kako maloprije istakosmo. Barišić je pak g. 1844. (291X21 614, 1284, 396, 1079, 1014, 1248/p.) pisao prefektu Kongregacije *de Propaganda fide*, kardinalu Franzoni u Lyonu preko austrijskog poklisara u Rimu, grofa Lutzowa. No franjevci su uspjeli doći do tih pisama, koje je Barišić uputio preko sanitarnog deputata A. Popovića u Imotskome, pročitati ih te su ga tužili veziru kojeg su mitili tisućama dukata pa je austrijska vlast istraživala odakle redovnicima toliki novac. Te godine je i Metternich pisao austrijskom internuntiusu u Carigradu, grofu Stürmeru o postupcima franjevac koji mu se nisu svidjeli, pa je pitao Stürmera, jesu li franjevci slali deputaciju u Carigrad i tražio od njega da uvjeri Portu u štetnost djelovanja franjevac koji su, po Metternichovom mišljenju, morali biti pod Barišićevom vlašću. Barišić je za to doba boravio u Duvnu ili Cerigoju u Hercegovini jer nije mogao ići u svoje sjedište u Kraljevu Sutjesku. Stürmer je, čini se, nešto poduzeo, pa je u Sutjesku s fra Lovrom Karaulom došao turski general Ibrahim efendija, pregledao papinske bule koje mu je fra Lovro preveo, ispsovao Karaulu pa je time turska vlast stala na stranu Barišića. Barišić se pak tužio Karlu Pootenu iz Cerigoja 21. svibnja 1844. da mu franjevci ne dopuštaju dodire s katolicima, da čitaju njegova pisma, da je vezir prešao franjevcima, a franjevci da ga kleveću turskoj vlasti da želi Bosnu prevesti pod austrijsku vlast. Barišić je smatrao da bi vezir morao smiriti franjevce. Rimski kurija je zbog toga u franjevcima vidjela prijatelje Turaka 1843. (280X21 1320, 1714/p.), zato su neki franjevci koje je Rimskoj kuriji tužio Barišić morali u Rim da se opravdaju. No Barišić je turskoj vlasti bio sumnjiv da želi Bosnu dati Austriji što je remetilo dobre odnose dviju Carevina. No franjevci su opet podmitili vezira Husrev-pašu koji je naredio svim franjevcima da se pokoravaju starješinama što su izabrani na osporavanom kapitulatu od 10. lipnja 1843. te se Pooten naljutio, napustio Bosnu i otišao u Beč, poslije je bio administrator u Baru.

Turska vlast vidjela je u katolicima i franjevcima lojalne ljude g. 1844 (291X21 231, 320, 232, 631/p.), jer se oni nisu bunili kao pravoslavni. Barišić je otišao iz Bosne, ali se opet vratio, franjevci su se opirali i pisali veziru. Kad se u Kreševu čitala neka Barišićeva okružnica, viknuo je neki mladi fratar da je to laž što je izazvalo tučnjavu. No g. 1844. došao je novi vezir koji više nije htio podpirati franjevce, nego im je preporučio da se pokore Barišiću kao što se i on pokorava sultanu. Sad su franjevci počeli tražiti pregovore s Barišićem koji se nalazio u Cerigoju u Hercegovini, no s druge strane su se raspitivali voli li novi vezir više novac, žene, konje ili oružje da bi ga lakše podmitili. Oni su i dalje bunili narod protiv njega, a fra Lovro Karaula poklonio je veziru lijepog arapskog konja koji je vrijedio 65 dukata i nastojao u Travniku zadobiti njegovo povjerenje i povjerenje utjecajnih ljudi. Najveći Barišićev neprijatelj bio je provincijal Mar-

ković koji je s redovnicima tražio od Barišića da mu zabrani boravak u Bosni, te da se u Bosnu pošalje apostolski vizitator u dogovoru između Carigrada, Rima i Beča. No Barišić je osobno zahtijevao da vezir umiri franjevce.

U lipnju 1842. (291X21 1587/p.) obavijestio je vrhovni kancelar Inzaghi dalmatinskog guvernera podmaršala Augusta von Turszky da je turski ministar vanjskih poslova obavijestio preko austrijskog internuntiusa u Carigradu Beč, da je uvidio nepravde koje franjevci čine Barišuću, te da o tome valja obavijestiti austrijskog povjerenika u Bosni Atanackovića. I apostolski nuncij priopćio je Tajnoj kućnoj, dvorskoj i državnoj kancelariji u Beču 30. lipnja 1844. da franjevci smatraju da Barišića nije trebalo slati u Bosnu jer to nije u skladu sa starim bosanskim običajima u odnosima s Turcima koje Barišić nije poštovao kao što nije poštivao ni franjevačke povlastice. Postoji dekret Congregatio de Propaganda Fide od 30. srpnja 1635. prema kojemu se bosanski biskupi ne imenuju na prijedlog franjevaca, kako to franjevci žele, no to se od g. 1735. više nije primjenjivalo, već se za to pitalo zadarskog nadbiskupa, a jednom i franjevačkog generala. Kad je g. 1635. Barišić posvećen za biskupa, franjevci su počeli spominjati dekret iz g. 1635. koji su pogrešno tumačili, ali su oni ipak predložili Barišića. No, bez obzira na to ipak su nastojali uzurpirati biskupska prava, stoga su željeli da oni, a ne biskup imenuju župnike, tražili su da njihova provincija bude neposredno podvrgnuta Sveta Stolica i da provincijal bude prefekt misije. Apostolski nuncij bio je na strani Barišića koji je bio lektor (učitelj) teologije, znao je više jezika, osobito dobro latinski, bio je župnik i vikar, pa je apostolski nuncij molio kancelariju da zaštiti Barišića s pomoću austrijskog vicekonzula u Bosni Dimitrija Atanackovića. Franjevci su međutim mitili vezira (291X21 1338, 1674/p.) i nastojali da se Barišić makne iz Bosne i da mjesto njega dođe biskup Pašić iz Lješa u Albaniji, franjevački provincijal iz Dubrovnika ili fra Marijan Sarić, bivši provincijal. Oni su optuživali Barišića u propovijedima pa su tako obje strane tužile jedna drugu veziru i Turcima, a neki su čak govorili da su protivnici Barišićevi u svezi s ruskim konzulatom u Beogradu.

Godine 1884. (291X21 3058, 1276, 944, 2119, 2308/p.) odobrio je hercegovački vezir gradnju jedne katoličke crkve i samostana u Hercegovini gdje tada nije bilo katoličkih samostana. U Hercegovini su inače bile dvije dijeceze, jednu je vodio ordinarij iz Trebinja, a njom je upravljao dubrovački biskup, dok je druga pripadala Bosni i nju je vodio biskup Barišić.

Sad se postavljalo pitanje gradnje jedne katoličke crkve i samostana jer su katolike tlačili u Bosni, zato su se oni selili u Hercegovinu gdje su bili dobro prihvaćeni jer begovi nisu vjerovali pravoslavnima što su bili u dosluhu s Crnom Gorom. Zbog toga se hercegovački vezir sve bolje odnosio prema katolicima i Barišiću i dopustio im gradnju crkve i samostana kraj Mostara.

Položaj katolika u Bosni bio je težak. Muslimani su ih mrzili i tlačili, a i pravoslavni su im bili neprijatelji. Turci su im otimali sve, s oteitim mišnim ruhom pokrivali su konje, prisiljavali su katoličke žene da budu turske prilježnice. U Bosni je bilo malo katoličkih crkava, a one sve nisu imale zvona stoga se na misu često pozivalo rogom. Domaći se muslimani nisu obazirali na carigradske fermene, no franjevci su mitili vezire i nisu se obazirali na Beč, ni na Rim. Novci za mito stizali su iz Zagreba od Mate Miletića. Zbog toga je bosanski vezir ipak podupirao franjevce. Barišić se tužio da je vezir na nagovor franjevac prognao njegovog župnika iz Fojnice bičem pa je taj župnik gol i bos morao hodati sve do Mostara, a prognao je i druge župnike. To je prema Barišiću bilo nedopustivo mišanje »nevjernika« u crkvene poslove i pokušaj turske vlasti da odvoje katolike od Rima. Barišić se ljutio na Ljudevita Gaja kao na nerazboritog intelektualca koji je bio u pismenoj vezi s franjevcima. Bez obzira na pravna pitanja ovih raspri i svađa bilo je očigledno da su franjevci umjeli zaštititi Hrvate koje bi muslimani bili iskorijenili, dok Rim i Barišić nisu mislili nego o pitanjima svoje vlasti. No, g. 1844. (291X21 2925/p.) smijenjen je bosanski vezir Ćamil-paša zato se trebalo uvjeriti kako će se novi vezir odnositi prema Barišiću. Barišić je otišao u Carigrad, no i franjevci su poslali u Carigrad fratra Mijića. I napokon 10. listopada 1844. javio je biskup i apostolski vizitator Rafael Barišić iz Travnika okružnom poglavaru u Splitu da su mu se pubunjeni franjevci pokorili, ali da on sumnja u njihovu iskrenost. Ćamil-paša navodno je odlučio prije odlaska dati ubiti Barišića (303X21 727, 880, 2877/p.), no tome su se suprotstavili njegovi savjetnici i dragoman Pave Periša, inače Barišićev neprijatelj, koji je vezira upozorio da Barišića štiti Metternich. Širile su se glasine da franjevci dobivaju novce iz Rusije i Srbije što ipak nije potvrđeno. Valja ipak reći da ova svađa s Barišićem nije bila pitanje prevencije, nego samo jedne skupine mladih franjevac. Novi vezir izgledao je sklon Barišiću te je on na njegov savjet krenuo u Carigrad g. 1845., no prije njega krenuli su njegovi protivnici fra Stipe Marjanović, fra Lovro Karaula i fra Luka Droupulić. Osim njih Barišiću su se opirali u Fojnici fra Stipan Marković, fra Mihovil Sarić, fra Marijan Šuljarić, fra Stipe Cvitković, fra Marijan Jakovljević i drugi, no vezir je ipak lijepo primio Barišića. Sumnje da su neki franjevci u vezi sa Srbima pojačale su se kad je u Srbiju otišao fra Filip Pašalić kojega je onda Aleksandar Karađorđević poslao u Budim.

Sve u svemu može se reći da je ova svađa otežala položaj katolika u Bosni, a završila je tako što su hercegovački franjevci odvojeni od bosanske provincije.¹⁴ No Barišić se 1846. (313X21 502, 2119, 2178/p.) zahvalio, a njegov je nasljednik trebao postati fratar. On je možda želio postati trebinjskim biskupom, a tom je biskupijom upravljao dubrovački biskup

14 G. ŠLJIVO, nav. dj, str. 392-393.

Tomo Jederlinić, no te vijesti Rim nije potvrdio, iako je Barišić g. 1846. tražio od trebinjskog vikara Vida Maslaća popis svećenika te biskupije. Te je godine Barišić dobio kuću u Mostaru koju su mu prepustili franjevci (313X21 1802/p.). U kuću se uselio neki musliman i kad je Barišić stigao pred kuću dočekali su ga kamenjem.

Godine 1845. stigao je u Dubrovnik otac Vincenzo Basile, isusovac, rodом iz Agrigenta na Siciliji koji je prije toga bio predstojnikom isusovačke misije u Skadru. On je trebao voditi misiju u Trebinju koje je bilo pod upravom Dubrovačke biskupije i tamo je stigao 1845. (303X21 1633, 2404/p.) zajedno sa svojim pomoćnicima Vidom Maslaćem i također Sicilijancem Antoniom Ayala. Godine 1847. došli su još Luigi Moviaghi i Gaetano Malfatti, a g. 1848. i Hilarije Odachowski te Claudio Neri, pa 1850. Ante Đuričić. Oni su bili vrlo djelatni i poduzetni, učili su hrvatski i djelovali dušobrižnički čak među pastirima u planinama. Odijevali su se kao pravoslavni svećenici ili pak u narodnu nošnju i strpljivo podnašali teškoće koje su im zadavali muslimani.¹⁵

Položaj katolika u Albaniji bio je još teži. U Albaniji su u srednjem vijeku djelovali benediktinci, dominikanci i franjevci. Poslije su se albanski svećenici školovali u *Grčkom kolegiju* u Rimu, osnovanom g. 1576., u Ilirskom zavodu u Loretu, pa Collegium Urbanum. Prva dva vodila su isusovci, koji su se osobito zanimali za Albaniju u XVIII. st., pa je Daniele Farlati obuhvatio u svoj *Illyricum sacrum* i Albaniju. Hrvatski i albanski katolici bili su dakle veoma bliski. Skadarski biskup Alosij Guglielmi, osnovao je sjemenište u Skadru i dao ga na upravu isusovcima, no isusovački general Johann Roothan bio je vrlo skeptičan i smatrao je da trenutak nije pogodan. Pa ipak, g. 1841. stigli su u Skadar isusovci Sicilijanske provincije Vincenzo Basile, Salvatore Bartoli i Giuseppe Quagliata i osnovali školu i sjemenište u skadarskoj četvrti Guiha dol.¹⁶

Položaj katolika u Albaniji bio je težak, zato je g. 1836. (179X23 2101/p.) skadarski biskup Benigno Albertini (inače iz Dubrovnika) pošao u Rim da bi objasnio njihov položaj u značajnoj ustanovi u Rimu, u *Sacra Congregatio de Propaganda fide*, zatim odnos Osmana i muslimana u Albaniji prema katolicima. U to doba su biskup Sappo i neki svećenici bačeni samovoljno u tamnicu pa su morali platiti mnogo novaca da ih puste na slobodu. Biskup je uspio pa su krajem g. 1836. albanski katolici dobili sultanov ferman kojim im se jamčila sloboda vjeroispovijedanja. U to do-

15 Mijo KORADE, *Misionar i kulturni radnik isusovac Vinko Basile (1811–1882)*, Vrela i prinosi, Zbornik za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima, XIII (1982), fasc. 13., str. 106–154.

16 Zef MIRIDITA, *Kulturno-prosvjetna i znanstvena djelatnost isusovaca među Albancima*, u: *Isusovci u Hrvata*, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija »Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata«, Zagreb, 1992, str. 276–292.

ba, g. 1835. (179X23 251, 483/p.) su u Ohridu muslimanski »vagabundi« tražili od kršćanskih trgovaca novaca, a ako ih ne bi dobili, slijedila bi zlostavljanja, štoviša i ubojstva. Suridin-beg iz Ohrida štitio je zlotvore pa je čak nametnuo poreze obiteljima žrtava. Zbog toga je pravoslavni episkop s glavarima došao u Skadar tražiti pravdu.

U ustanku skadarskog paše Mustafe Bušatlije protiv Porte g. 1831. (179X23 1282/p.) albanski kršćani, koji su bili pretežito katolici, bili su neopredjeljeni, a to su i ostali. Porta je to cijenila, no zato su ih domaći muslimani utoliko više tlačili te je skadarski katolički biskup Albertini molio dalmatinskog guvernera podmaršala grofa Wenzela Vettera von Lilienberga da nešto poduzme kod Porte da se oni zaštite, te da Austrija postane njihovom zaštitnicom. Albanski katolici brđani (179X23 2027/p.) bili su podložni skadarskom paši, no Kuči, što su prebivali uz granicu s Crnom Gorom bili su pravoslavni osim sela Trijepci i Kocja. Pravoslavni su se pobunili i prišli Crnoj Gori, ali ne i katolici. Brđani su imali svog bilimbašu koji je jednom godišnje predsjedavao njihovoj skupštini, imali su i svog barjaktara i vojvodu. Barjaktare je birala skadarska vlast sporazumno s glavarima brđana. Skupština se sastojala od barjaktara, kapetana, glavara. U velikim parnicama skupili bi se domaćini svake kuće i oni bi bili kažnjavani ako ne bi došli. Barjaktari, kapetan i glavari mogli su biti osmani i kršćani, no većinom su bili katolici. Skupštine su se bavile građanskim, kaznenim i vjerskim pitanjima, ako baš nisu bile duhovne, izricale su se kazne kao npr. da se nekom prijestupniku zapali kuća. U brdima je katolička vjera bila slobodna, gradile su se crkve i zvonila zvona što u muslimanskim zemljama nije bilo dopušteno. Brđani k tome nisu plaćali harač, nego samo travarinu i desetinu za neka polja, pa malo kuluka za gradsku miliciju. Sami Albanci zvali su ih malësori što bi odgovaralo otprilike pojmu Vlaj ili Vlah u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji.

Inače su u Albaniji muslimani sve više tlačili katolike (1841. 257X62 1418/p.) i prijetili im zbog njihove neutralnosti u trvenjima između albanskih muslimana i Porte pa su katolički Albanci Kurili izbjegli u Crnu Goru g. 1841., ali su se vratili jer nisu imali nikakvih mogućnosti za ispovijedanje svoje vjere.

U Skadar je, kako maloprije istakosmo, g. 1841. stigla isusovačka misija s ocem Vincenzom Basile na čelu, koji je bio vrlo poduzetan pa je uz dopuštenje mjesnih vlasti sagradio kuću i sjemenište.¹⁷ Kuća je srušena, a isusovci su prognani u siječnju g. 1843., Metternich je u lipnju iste godine (280X21 687, 525, 222, 498, 732, 2714/p.) dao upute austrijskom internuntiusu u Carigradu da ih zaštiti. Muslimane je izazivalo što se iz katoličke crkve čulo crkveno pjevanje koje su oni smatrali sablažnjivim. Isusovci su se sklonili u austrijski konzulat, crkva i sjemenište razoreni su,

17 M. KORADE, nav. dj, str. 107-108.

ugovor o kupnji zemljišta poništen, a položaj katolika u Albaniji jako se pogoršao. U veljači je uhićen i generalni vikar u Skadru koji je bio turski podanik i surovo priveden paši koji mu je kazao da se katolici ne smiju okupljati u gradu, te da smiju slušati misu samo na poljima. Dio albanskih svećenika bili su austrijski podanici koje muslimani nisu smjeli zlostavljati. Inače, u početku je isusovačka misija imala uspjeha, isusovci su naučili albanski i propovijedali su na tom jeziku, no to je razjarilo muslimane, bez obzira na to što im je paša dao čak zidare za zidanje samostana. No, kad je samostan porušen paša je osporavao austrijskom konzulatu zaštitu katolika. On je prisilno sastavio delegaciju katolika koji su pošli u Carigrad da bi izjavili da je dobro što im je samostan razoren. No u Carigradu je u korist albanskih katolika intervenirao internuntius, grof Stürmer. S druge strane je skupina muslimana uputila pismo sultanu tražeći da se iz Skadra udalji biskup Luigi Guglielmi što je došao iz Rima. Muslimane je osobito oneraspoložilo što je biskup odlazio u brda i tamo propovijedao pastirima »*malërosima*« koji nisu plaćali poreze.

Internuntius je imao uspjeha pa je 12. svibnja 1843. (280X14 528/p.) smijenjen Osman Šerif-paša koji je progonio katolike. Otac Vincenzo Basile pak nije se ipak mogao vratiti iz Kotor, kamo je g. 1843. (280X14 2856/p.) bio izbjegao. Zanimljivo je da je u svim ovim trvenjima svatko zaboravio na malobrojne Židove (245X1 2475/p.) koje nitko nije progono, te se na Balkanu toga doba ništa ne zna o antisemitizmu.

U Lješū su npr. muslimani g. 1844. favorizirali pravoslavne, a tlačili su katolike (291X21 2528, 2450, 2766, 2733/p.), tako je bilo i u sjevernoj Albaniji, pa se lješki biskup Ivan Topić, Hrvat iz Splita, obratio austrijskom vicekonzulu zbog zaštite od turskog seraskera. Topić je bio administrator biskupije u Skopju, i biskupija u Prizrenu, Peći i Đakovici od 1842 godine. Topić je došao u Prizren da posjeti 4000 katolika u sjevernoj Albaniji pa je posjetio seraskera Rešid-pašu koji je tamo bio s vojskom i pokazao mu je ferman. Serasker se naljutio i kazao mu da on po fermandu nije biskup nego obični crkveni putnik, a potom mu je naredio da se vrati odakle je došao. Topić je na to otišao u Skadar i tužio se vicekonzulu. Skadarski i prizrenski paša priznavali su ga za biskupa, a kao takav on je bio priznat i u Lješū. No, onda je došao glasnik iz Carigrada i naredio mu da ode iz Prizrena. General Omer-paša Latas odao mu je da ga serasker smatra špijunom i savjetovao mu da ode jer je sarasker sirov i nasilan. Topić je odlučio otići internuntiusu u Carigrad.

To poprilično kazuje kakav je bio položaj albanskih katolika u to doba. Oni su bili odani Zapadu i Austriji te su g. 1689. podupirali austrijskog generala Piccolominića koji je s vojskom ušao u Albaniju. No kad su se g. 1739. Turci vratili do Save i Dunava, počelo je ugnjetavanje kršćana, i osobito katolika koji su prelazili na islam da se spase od progona, ali su potajno i dalje živjeli prema načelima katolicizma. Takvih potajnih kato-

lika bilo je 40-ih godina oko 8000 u Skopju, Prizrenu, Peći i Đakovici. Oni su glumili kao da su muslimani, ali su potajno dolazili katoličkim svećenicima i uzimali sakramente. Jedan od njih je zbog takvog tajnog ispovijedanja vjere u Gnjilanu uhićen i morao se iskupiti s mnogo novaca. Za slučaj biskupa Topića saznao je Metternich u studenom 1844 godine.

Položaj pravoslavnih bio je u Albaniji, a i inače u Turskoj mnogo bolji jer je pravoslavni patrijarh stolovao u Carigradu i njega je potvrđivao sultan, dok je episkope imenovao prelat kojeg je također potvrđivao sultan. Tolerancija prema katolicima postojala je zbog zauzimanja Austrije, ali ih je vlast smatrala prolaznim gostima. Povlastice pravoslavnih zasnivale su se na mitu kojega su oni davali turskim dostojanstvenicima. Pravoslavne crkve i manastiri u Ohridu, Naumu, Dečanima bile su raskošne, katoličke su bile siromašne, što je, zacijelo, bio izraz »škratih« priloga koje su katolici davali za svoje crkve. Katolici su misu služili većinom na otvorenom, u Skadru su čak zapustili svoje groblje pa je Drim odnosio grobnice u more. No, ipak, su se baš pravoslavci bunili, ne katolici, pravoslavni su mrzili Turke, a voljeli Ruse, Turci im nisu vjerovali. Skadarski pravoslavci bili su skloni Crnoj Gori. Skadarski episkop Ignatije podmitio je seraskera da progna njegove protivnike, katolike.

Godine 1844. (291X21 1890/p.) se francuski poklisar u Carigradu zani-mao za sudbinu albanskih pobunjenika i ponudio posredovanje što je Porta odbila, a i internuntius Stürmer se zabrinuo zbog uplitanja jedne katoličke države i njezinog zauzimanja za pobunjenike koji su na najokrutniji način ubijali katolike u Albaniji, primjerice, trudnim su ženama otvarali trbuhe, majkama su otimali djecu i bacali je pred njihovim očima u vatru. Muslimanski su pobunjenici amnestirani, a kršćani su pred njima strepili.

Godine 1845. (313X21 14, 145, 87/p.) je rumelijski serasker Rešid-paša dopustio potajnim katolicima da ispovijedaju svoju vjeru u Đakovici, ali je njihov dušobrižnik, misionar Maroević s Hvara pisao austrijskom vicekonzulu u Skadru Vincenzu Ballarinu da se na to ne obazire Selim-paša pa ih je bacio u tamnicu u Skopju. Ballarin je na pobudu biskupa Topića pisao paši i tražio da se oni puste na slobodu, no paša je odgovorio da bi bolje bilo da to učini serasker ili Porta. No položaj sužnjeva ipak se popravio jer ih nisu više vodili na porugu muslimanima po gradu. Islam ne priznaje prisilnih konverzija, no ako se musliman obrati na neku drugu vjeru kažnjava se smrću, a žene su tukli.¹⁸ No skopski sužnji bili su sada spremni umrijeti za vjeru, a g. 1845. (303X21 2119, 769/p.) kad je u Đakovici uvedena opća vojna obveza za muslimane, tajni su se katolici javno izjašnjavali kao katolici te su poslali seraskeru Prenka Krasnici, brata doktora teologije i učenika Propagande i rektora biskupskog sjemeništa u Skadru

18 Joseph SCHACHT, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford University Press, 1964, str. 130, 187.

Gaspara Krasnici da moli za sužnje. Imao je uspjeha. I hrvatska misija u Skadru imala je uspjeha i sad su svi tajni katolici mogli otvoreno ispovijedati svoju vjeru. No sužnji ipak nisu pušteni na slobodu.

Položaj kršćana bio je u Turskoj općenito težak, osim u Carigradu (325X21 1332, 1159/p.). Katolici nisu smjeli obnoviti svoje crkve, vlast se miješala u njihove brakove, nije prisilno obraćenim katolicima dopuštala da se vrate svojoj vjeri, a bilo je i nezakonitih smaknuća kršćana. U Albaniji su se kršili sultanovi fermani i katolici su bili izloženi samovolji i nasiljima, morali su plaćati globe i nezakonite poreze, bili su dužni kuluk. Godine 1845. (303X21 690/p.) su se skadarski pravoslavci spletkama i mitom domogli katoličke crkve sv. Nikole, pa su nastojali domoći se i crkve Succi Stavrenesit. Katolički vikar molio je zaštitu Austrije, a pravoslavni su opet mitili Turke. Austrijska intervencija imala je uspjeha, ali ne zadugo te je g. 1846. (313X21 1033, 1351, 731, 1438/p.) misionar Maroević, župnik u Gnjilanama, uhićen i poslan u Carigrad u lancima. Lanci su mu skinuti na zahtjev austrijskog konzula, ali je u Carigrad ipak morao. Tada se Matternich odlučno zauzimao za proganjane katolike u Gnjilanu preko internuntiusa Stürmera pa je Porta odlučila zaštititi katolike tako što ih je preselila u Mundania kraj Carigrada, gdje su mogli ispovjedati svoju vjeru i nisu bili na oku fanatičnih muslimana. Njih su doveli u Mundaniju, ali su s njima loše postupali pa su engleski i francuski poklisar ustali s internuntiusom u njihovu zaštitu. Ubrzo je uhićen katolički župnik i misionar u sjevernoj Albaniji (danas Kosovo i Metohija) Ante Marković pa ga je Selim-paša poslao u Solun i s njim se surovo postupalo, ali se za nj zauzimao austrijski konzul u Solunu Mihanović. I Stürmer je posredovao ali je dobio odgovor od turskog Ministarstva vanjskih poslova da su duhovi jako uzbuđeni i da se za sigurnost tih katolika ne može jamčiti. U ožujku g. 1846. umro je u Skopju mučeničkom smrću u tamnici tajni katolik Augustin Stubla u okovima jer se nije htio vratiti islamu. Od ostalih neki su prešli na islam i zato su oslobođeni, a neki nisu htjeli te su ih tukli korbačima, uhitili su i njihove obitelji, trudne žene, starce, djecu i poslali ih okovane u Skopje po nalogu Selim-paše, koji je ipak pokopao Stublu na katoličkom groblju u Skopju i time priznao da nije bio musliman.

Na proljeće g. 1846. je grof Stürmer prosvjedovao kod sultana u korist uhićenog svećenika Ante Markovića, a sultan je obećao odštetu od 10000 piastera i otpuštanje sviju koji su ga zlostavljali. No Marković se ne će moći vratiti u Albaniju, a i katolici u Mundani ostali su bez svećenika i s njima se loše postupalo. Oni su 1847. (325X21 527/p.) dobili župnika Maroevića, zato su preseljeni u Brusu gdje se s njima bolje postupalo. Poslije su prebačeni u Tesaliju pa su se malo po malo mogli vratiti u svoj zavičaj. No, g. 1848. (325X21 990, 1711, 891/p.) barski je Selim-beg pljačkao katolike i tlačio ih, pa je zato austrijski internuntius ostao kod Porte u korist tih progonjenih ljudi. Iste godine je musliman Man Has u Skadru prisilio

svog siromašnog slugu Tomu Hilancu da prijeđe na islam, a ovaj je tražio zaštitu od biskupa Topića. Stvar je došla do vicekonzula i internuntiusa pa su o ovom i sličnim slučajevima vijećali glavari u Skadru. No katolici su i dalje morali davati djecu muslimanima da im budu sluge, pa djecu nisu mogli odgajati u vjeri, a kršćanska posluga nerijetko je bila i dalje prisiljavana da prijeđe na islam. Ta posluga nije smjela ići na misu, morala je poštovati ramazan. Mlade kršćanke silile su se da se udaju za muslimane ili da im budu priležnice. Sultan je dopustio da se nasilno poturčeni kršćani vrate svojoj vjeri, ali ne i albanski paše koji su smatrali da sultan provodi reforme i nije pravi musliman. Ako bi kršćanin počinio neki prijestup, kažnjavala bi se cijela njegova obitelj, sudilo bi joj se bez prava da se brane, a osuđenici na smrt ne bi se smjeli prije smrti ispovjediti i pričestiti.

Katolici su bili najmalobrojnija i najslabije zaštićena i najviše ugnjetavana skupina u Bosni, Hercegovini i Albaniji zbog više razloga. Katolicizam nije djelovao politički u tim krajevima kao pravoslavlje gdje su pravoslavni svećenici djelovali poput političke organizacije koja je dizala bune. Za razliku od Rusije koja je 1828./29. vodila rat protiv Turske i veoma odlučno podupirala pravoslavne, podrška Austrije i papinske kurije bila je mnogo slabija jer su Austriji bili važniji dobri odnosi s Turskom negoli katolici u Bosni, Hercegovini i Albaniji. Intervencije internuntiusa kod Porte propadale su u mjesnim okolnostima, jer su mjesni muslimani mrzili katolike i prezirali sultana zbog posuvremenjenja koje je uvodio te se na njegove fermene nisu osvrtni. Čak su još žešće progonili katolike da tako istaknu nadmoć islama nad kršćanstvom.

Pa ipak, katolici su na Balkanu, i to baš u Albaniji, pokazali mnogo primjera žarke vjere i bilo ih je nemalo koji su podnijeli mučeništvo, a jedan od njih je za vjeru i umro mučeničkom smrću. I misionari sa Sicilije i Hrvati pokazali su veliku ljubav prema svom stadi i spremnost na velike žrtve.

CATHOLICS IN BOSNIA, HERZEGOVINA AND ALBANIA IN EARLY XIXth CENTURE

Ivan Pederin

Summary

This article is a review and an analysis of the position of catholics in the western Balkans based upon acts of Austrian espionage in early XIXth Century which are kept in the Zadar archives. Rome noticed the desire of the High Porta to reorganize the Empire as a state of citizes instead of a Muslim theocratical state and set up in Bosnia a hierarchy by sending there Bishop Rafael Barišić which met the opposition of a group of Franciscans and created confusion within the Ottoman authorities. In Albania the position of catholics was different because hierarchy already existed, most of the bi-shops were Croats and so were the missionaries. This artical is a review of the harassments of Catholics and of the anti-solidarism of the Orthodox (who use to solidarize with the Muslem ageinst Catolics). The catholics were the weakest and most oppressed community since their protector Austria was more interested in keeping good relations to the High Porta than in the protection of Catholics.

